

КРИЗОВІ СТАНИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДИКТОРИ АГРЕСИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Аркуша Лариса Ігорівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз
та поліграфології
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Чернов Олександр Віталійович

*доктор філософії,
доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Кризові стани особистості є складними психічними утвореннями, що виникають у ситуаціях глибокого порушення звичних механізмів адаптації та супроводжуються відчуттям безвиході, втрати контролю над подіями, емоційної дезорганізації та зміною поведінкових стратегій. У сучасних умовах соціальної нестабільності, воєнних дій, економічних труднощів, вимушеного переселення, втрати близьких та руйнування звичних життєвих орієнтирів проблема кризових станів набуває особливої актуальності. Психологічна криза не завжди призводить до девіантної або кримінальної поведінки, однак за певних умов вона може виступати потужним предиктором агресивних дій, імпульсивних рішень та порушення соціально-правових норм.

Під кризовим станом особистості слід розуміти тимчасовий, але глибокий психоемоційний дисбаланс, що виникає внаслідок зіткнення людини з обставинами, які перевищують її адаптаційні можливості. У таких ситуаціях індивід втрачає здатність ефективно використовувати звичні способи подолання труднощів, що супроводжується різким зростанням внутрішньої напруги, тривоги, страху, почуття безсилля, фрустрації та відчаю. Кризовий стан характеризується звуженням свідомості, когнітивними викривленнями, домінуванням емоцій над раціональним аналізом, зниженням самоконтролю та схильністю до непродуманих рішень.

У психології виділяють різні види кризових станів. До них належать вікові кризи, пов'язані з природними етапами розвитку особистості;

ситуаційні кризи, спричинені зовнішніми подіями; екзистенційні кризи, що виникають через втрату сенсу життя; травматичні кризи після переживання насильства, бойових дій або катастроф; соціально-рольові кризи, зумовлені втратою професійного статусу чи сімейних ролей [1]. Кожен із цих видів криз може супроводжуватися емоційними та поведінковими реакціями, які за несприятливих умов підвищують ризик агресивних та протиправних дій.

Одним із центральних психологічних механізмів, що пов'язує кризовий стан із агресією, є фрустрація. Відповідно до класичної фрустраційно-агресивної теорії, блокування важливих потреб або цілей породжує внутрішню напругу, яка може трансформуватися в агресивну поведінку. Людина, яка переживає кризу, часто сприймає навколишній світ як несправедливий і ворожий, а власні труднощі як наслідок дій інших осіб або системи в цілому. Така інтерпретація реальності сприяє формуванню ворожих установок, підозрілості та готовності до конфронтації.

Іншим важливим механізмом є порушення емоційної регуляції. У кризових станах знижується здатність контролювати інтенсивні емоції, зокрема гнів, страх, сором і відчай. У результаті навіть незначні подразники можуть викликати непропорційно сильні реакції. Особа стає імпульсивною, дратівливою, схильною до словесної та фізичної агресії. У кримінологічному аспекті це створює передумови для вчинення насильницьких злочинів, побутових конфліктів, хуліганських дій, нанесення тілесних ушкоджень або знищення майна.

Кризові стани також супроводжуються когнітивними викривленнями. Людина може перебільшувати значущість загроз, неправильно інтерпретувати поведінку інших, вважати нейтральні дії образливими або провокаційними. Формується чорно-біле мислення, при якому ситуація оцінюється як катастрофічна, а можливі рішення сприймаються лише в крайніх формах [2]. У такому стані агресія починає розглядатися як єдиний доступний спосіб захисту або відновлення контролю над ситуацією.

Особливу роль відіграє відчуття втрати соціальної підтримки. Під час кризи людина часто ізолюється від оточення, втрачає довіру до близьких і державних інституцій, відчуває самотність та непотрібність. За відсутності конструктивної допомоги підвищується ризик звернення до деструктивних моделей поведінки, включаючи вживання алкоголю, наркотичних речовин, участь у девіантних групах або кримінальних спільнотах. Такі групи можуть створювати ілюзію підтримки, сили та соціального визнання, компенсуючи почуття безпорадності.

Кризові стани є значущими предикторами не лише агресивної, а й безпосередньо кримінальної поведінки. Предиктором у цьому

контексті виступає психологічний фактор, який підвищує ймовірність реалізації протиправних дій. У кризовому стані відбувається зниження критичності мислення, послаблення моральних обмежень та зростання готовності до ризику. Людина починає шукати швидкі способи вирішення проблем, зокрема незаконні. Наприклад, фінансова криза може підштовхнути до крадіжки, шахрайства або розкрадання; сімейна криза – до насильницьких дій; екзистенційна криза – до участі в деструктивних чи екстремістських структурах.

Особливо небезпечним є поєднання кризового стану з певними особистісними рисами. Підвищена імпульсивність, низька толерантність до фрустрації, слабкий самоконтроль, нарцисичні тенденції, емоційна нестабільність та схильність до зовнішньої атрибуції відповідальності істотно посилюють ризик агресивних і кримінальних проявів. Якщо особа звикла перекладати провину на інших, сприймає себе як жертву несправедливості та не має сформованих навичок конструктивного подолання труднощів, криза може стати каталізатором правопорушення.

Суттєвий вплив має також попередній життєвий досвід. Особи, які в дитинстві зазнавали насильства, емоційного нехтування або зростали в дисфункційних сім'ях, часто формують нестійкі механізми адаптації. У дорослому житті вони гостріше реагують на стрес і частіше використовують агресію як спосіб вирішення конфліктів. Кризові ситуації активізують ранні психологічні травми, що посилює дезорганізацію поведінки та знижує здатність до саморегуляції.

Важливим модифікуючим фактором є вживання психоактивних речовин. Алкоголь та наркотики тимчасово зменшують емоційне напруження, але водночас погіршують контроль над поведінкою, знижують здатність прогнозувати наслідки та посилюють агресивні реакції. У кризовому стані особа може використовувати психоактивні речовини як спосіб уникнення переживань, що значно підвищує ризик кримінальних правопорушень.

У кримінальній психології виділяють кілька типових сценаріїв, коли кризові стани стають безпосереднім фоном злочинної поведінки. Перший сценарій пов'язаний із гострим емоційним конфліктом, що завершується насильницьким злочином у стані сильного душевного хвилювання. Другий сценарій полягає у поступовому накопиченні соціальних і матеріальних проблем, що призводить до корисливих правопорушень. Третій сценарій передбачає залучення особи до кримінального середовища як способу компенсації втрати статусу та контролю. Четвертий сценарій стосується осіб із посттравматичними реакціями, для яких характерні підвищена настороженість, дратівливість та готовність до застосування сили.

В умовах воєнного стану значення кризових станів як предикторів агресії та злочинності суттєво зростає. Бойові дії, тривале перебування в небезпеці, загибель близьких, вимушене переміщення, економічна нестабільність та невизначеність майбутнього формують потужне

психоемоційне навантаження. Частина осіб демонструє високий рівень психологічної стійкості, однак у багатьох спостерігаються ознаки тривожних, депресивних та посттравматичних розладів. За відсутності своєчасної психологічної допомоги такі стани можуть проявлятися у зростанні конфліктності, домашнього насильства, агресивних правопорушень і різних форм соціальної дезадаптації.

Для прогнозування ризику агресивної та кримінальної поведінки важливо своєчасно виявляти психологічні індикатори кризового стану. До них належать виражена тривога, безсоння, емоційна нестабільність, почуття безнадійності, соціальна ізоляція, різкі зміни настрою, висловлювання про безвихідь, підвищена дратівливість, зловживання алкоголем або наркотиками, зниження здатності контролювати імпульси. Комплексна оцінка цих ознак дозволяє психологам, соціальним працівникам та правоохоронним органам своєчасно визначати осіб групи ризику.

Профілактика кримінальних проявів, пов'язаних із кризовими станами, має базуватися на міждисциплінарному підході. Важливе значення мають раннє психологічне консультування, кризова інтервенція, соціальна підтримка, психотерапія, програми розвитку емоційної саморегуляції та стресостійкості. Для осіб із підвищеним ризиком агресивної поведінки ефективними є когнітивно-поведінкові методи, спрямовані на корекцію викривлених переконань, формування навичок контролю гніву та конструктивного вирішення конфліктів [3].

Отже, кризові стани особистості є важливими психологічними предикторами агресивної та кримінальної поведінки. Вони впливають на емоційну сферу, когнітивні процеси, мотивацію та самоконтроль, створюючи умови, за яких протиправні дії можуть сприйматися як допустимий спосіб вирішення проблем. Разом із тим криза не є фатальним чинником злочинності. Її наслідки залежать від індивідуальних особливостей особистості, рівня соціальної підтримки, наявності адаптивних ресурсів та доступності професійної допомоги. Своєчасне виявлення та корекція кризових станів становлять важливий напрям психологічної профілактики агресії та кримінальних правопорушень.

Література:

1. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : збірник наукових праць / за ред : Кузікової С. Б., Щербакової І. М. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 408 с.
2. Кризові стани в сучасних умовах: діагностика, корекція та профілактика / Під ред. проф. Л. М. Юр'євої. Київ.: Видавництво ТОВ «Галерея Принт», 2017. 174 с.
3. Черезова І. О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.